

STRUKTURA SIECI JEDNOSTEK STRAŻY POŻARNYCH WE WROCŁAWIU ORAZ ICH ARCHITEKTURA W LATACH 1889-1940

Problematyka badań podjęta w pracy doktorskiej dotyczy ewolucji struktury sieci jednostek straży pożarnej we Wrocławiu (do 1945 r. Breslau) oraz przemian ich architektury. Zjawiska te największą dynamikę miały na przełomie XIX i XX w., choć również później zarówno sieć, jak i poszczególne jednostki ulegały modernizacji. Zakres terytorialny badań ograniczono do obiektów w granicach administracyjnych dzisiejszego Wrocławia, ogniskując się na obszarze miasta sprzed II wojny światowej. Przebadano też rozwiązania stosowane w Berlinie i innych miastach ówczesnych Niemiec, gromadząc w ten sposób materiał porównawczy. Głównym celem pracy było udokumentowanie i usystematyzowanie wiedzy o organizacji sieci przeciwpożarowej i infrastrukturze technicznej związanej z bezpieczeństwem pożarowym miasta oraz o architekturze zabudowań dedykowanych wrocławskimi zawodowymi strażom pożarnym. Podjęcie tych działań było istotne ze względu na unikalne wartości architektoniczne tych obiektów, łączących skomplikowane wymagania technologiczne ze stylowymi formami symbolizującymi ich przeznaczenie. Dodatkowym impulsem podjęcia tematyki był zły stan techniczny remiz, które pomimo wartości zabytkowych nie są skutecznie chronione.

Zastosowane metody badań bazowały na analizach dokumentów archiwalnych i literatury przedmiotu. Kwerenda objęła rozporządzenia ogniowe oraz prasę strażacką, przechowywaną w Bibliotece Uniwersytetu Wrocławskiego, jak również dokumentację z XIX i XX w., która znajduje się w Archiwum Państwowym we Wrocławiu. Ważnym elementem badań były studia i analizy projektów poszczególnych kompleksów pożarniczych oraz archiwaliów sporządzanych przez Policję Budowlaną, które zachowane są w Muzeum Architektury w Archiwum Budowlanym Miasta Wrocławia. Istotne było też wykorzystanie danych z bibliotek zagranicznych, takich jak: Bayerische Staatsbibliothek w Monachium lub Alte Bibliothek w Berlinie, posiadających w swoich zasobach podręczniki o projektowaniu straży pożarnej (Handbuch der Architektur), prasę pożarniczą i dokumentacje archiwalne. Prześledzono literaturę dotyczącą wznoszenia obiektów użyteczności publicznej Wrocławia w analizowanym okresie i monografie architektów uczestniczących w projektowaniu obiektów straży pożarnej. Szczególnie cenne okazały się wspomnienia strażaków, którzy byli świadkami odbudowy Wrocławia ze zniszczeń po II wojnie światowej i mogli odnieść się do przemian, które zaszły w poszczególnych jednostkach. Dla oceny stanu obecnego przeprowadzono wizje lokalne. W ramach działalności w kole naukowym Dziedzictwa Przemysłowego Industria na Politechnice Wrocławskiej wykonano model 3d najlepiej zachowanego wrocławskiego kompleksu straży pożarnej przy ul. Gdańskiej. Istotną dane pozyskano też dzięki aktywnemu uczestnictwu w konferencjach tematycznych organizowana przez Państwową Straż Pożarną oraz Muzeum Pożarnictwa w Mysłowicach.

Wyniki badań zaprezentowano w dysertacji w siedmiu rozdziałach, a także w katalogu zawierającym karty obiektów. We wstępie określono zakres i cel pracy, a także zarysowano tło historyczne ukazujące przemiany polityczne i urbanistyczne zachodzące w Breslau od początku XIX w. do połowy XX w., wpływające na rozwój systemu ochrony przeciwpożarowej. Procesy te zapoczątkowane zostały przez tzw. reformy Steina-Harderberga, które znosiły średniowieczne ograniczenia krępujące rozwój miast i uregulowały procedury prawne, w tym pozwoliły na

tworzenie organizacji zrzeszających strażaków ochotników. Rozebranie fortyfikacji i wytyczenie nowych dzielnic Wrocławia doprowadziło w ciągu stu lat do dziesięciokrotnego zwiększenia liczby jego mieszkańców i prawie stukrotnego powiększenia powierzchni miasta! W zjednoczonej przez Prusy Rzeszy Niemieckiej, dzięki nowoczesnej organizacji państwa i postępowi technologicznemu jaki w tym czasie nastąpił w przemyśle, budownictwie i transporcie, dokonał się olbrzymi rozwój gospodarczy i wzrost bezpieczeństwa. Efektem był wzrost jakości życia związany z udoskonaleniem infrastruktury miejskiej, organizacji szkolnictwa, służby zdrowia i policji, a także wprowadzeniem systemu zawodowej straży pożarnej. Okres tych dynamicznych przemian zbiegł się w Breslau z kadencją nadburmistrza Georga Bendera (1891-1912), podczas której Wrocław przeistoczył się w półmilionową metropolię wyposażoną w zoptymalizowaną sieć remiz zawodowych straży pożarnych, hydrantów i powiadamiaczy. Kolejne dekady XX w. były w zakresie pożarnictwa czasem zmian technologicznych, udoskonalania sieci przeciwpożarowej i dostosowywania remiz do użytkowania samochodów.

W rozdziale drugim opisano ewolucję koncentrycznego systemu lokowania strażnic we Wrocławiu w XIX i XX w. Przeanalizowano jego genezę wynikającą z potrzeb rozwijającego się miasta oraz kolejne kroki jej udoskonalania będące następstwem nowych rozporządzeń ogniowych i regulacji przeciwpożarowych. Rozwój tej sieci i analizę jej sprawności pokazano na tle rozwoju struktury urbanistycznej i infrastruktury technicznej miasta. Przeanalizowano znaczenie wprowadzenia zawodowych straży pożarnych dla zapewnienia bezpieczeństwa miasta.

W trzecim rozdziale opisano procesy kształtowania się sieci jednostek straży pożarnych i zaprezentowano wybrane przykłady rozwiązań architektonicznych dla remiz powstałych w latach 1880-1914 w: Berlinie, Kolonii, Poznaniu, Monachium i Szczecinie. Wykonano opracowania graficzne na archiwalnych mapach, zestawiając je z rozwiązaniem przyjętym we Wrocławiu. Ustalono, w jaki sposób rozwój przestrzenny miast i zwiększenie skali ich zabudowy wpływały na potrzebę rozwijania sieci straży pożarnych. W analizowanych miastach opisywane procesy dokonywały się w podobnym systemie zarządzania i przy niemal identycznych przepisach przeciwpożarowych, jednak ze względu na zróżnicowane układy urbanistyczne funkcjonowanie układy poszczególnych siatek przeciwpożarowych były mocno zróżnicowane.

W rozdziale czwartym zaprezentowano normy prawne i zasady techniczne projektowania niemieckich obiektów straży pożarnych w latach 1880-1945, które miały zasadniczy wpływ na rozwiązania budowlane i architektoniczne, oraz szczegółowe rozwiązania techniczne i elementy wyposażenia remiz.

Wyniki badań architektury wrocławskich jednostek zawodowej straży pożarnej z lat 1889-1940 i ich późniejsze przemiany omówiono w rozdziale piątym. Opisano i szczegółowo przeanalizowano architekturę i rozwiązania budowlane wszystkich ośmiu remiz powstałych w Breslau. Dzięki stworzeniu materiału porównawczego z innych miast niemieckich uzyskano dobrą perspektywę badawczą, pozwalającą na ocenę parametrów architektury wrocławskich kompleksów oraz ich wkładu w funkcjonowanie miejskiej sieci przeciwpożarowej. W rozdziale tym zarysowano też późniejsze, powojenne losy i stan obecny tych remiz. Istotnym elementem prac badawczych była inwentaryzacja stanu obecnego historycznych obiektów straży pożarnej, ich opisanie oraz konfrontacja ze stanem pierwotnym. W trakcie trwania badań miały też miejsce kolejne przebudowy i modernizacje budynków, co uwzględniono w pracy. Analiza

architektury założeń gaśniczych łączyła się nierozzerwalnie z rozpoznaniem technologii pożarnej, zarówno historycznej jak i tej obecnej, co osiągnięto dzięki pracom studialnym i rozmowom ze strażakami pracującymi aktualnie w badanych kompleksach.

W rozdziałach szóstym i siódmym przeanalizowano uzupełniające elementy struktury sieci przeciwpożarowej, jak remizy zakładów przemysłowych, stajnie i wozownie, a także wybrane elementy infrastruktury przeciwpożarowej: sieć telegraficzną i terminale powiadamiania pożarowego oraz sieć wodociągową i hydranty komunalne. Rozdział ósmy poświęcono prezentacji możliwości współczesnego wykorzystania i ewentualnej adaptacji zabytkowych straży pożarnych do nowych funkcji. Nie tylko we Wrocławiu degradują się one pozbawione odpowiednich remontów, są przebudowywane w niekontrolowany sposób, a nawet wyburzane. Przyjrano się profesjonalnym przebudowom i adaptacjom obiektów pożarniczych (na cele usługowe, gastronomiczne, kultury lub edukacji) dokonywanym w krajach, gdzie już wcześniej dostrzeżono ten problem. Pozwoliło to na określenie kierunków rewitalizacji wrocławskich jednostek straży pożarnych.

Dysertację kończą wnioski dotyczące parametrów lokalizacyjnych i zasięgu działania sieci wrocławskich strażnic, w powiązaniu z ówczesną infrastrukturą miejską. Potwierdziło to wyjątkową skuteczność i ekonomię tego systemu w latach 1900-1940, również na tle innych miast europejskich. Dzięki inwentaryzacji poszczególnych jednostek wykazano, że wartości architektoniczne remiz wynikały z ich funkcjonalności i nowoczesności rozwiązań budowlanych, którą weryfikował postęp techniczny i organizacyjny przełomu XIX i XX w. Wykazano również, że architektura remiz zawodowych straży pożarnych była spójna z innymi inwestycjami miejskimi i posiadała formę wskazującą na przeznaczenie, co zwiększało poczucie bezpieczeństwa mieszkańców.

Kierując się kompleksowymi badaniami stwierdzono, że zachowane we Wrocławiu obiekty straży pożarnych są unikalne architektonicznie i powinny być uznane za zabytki nieruchome, ponieważ obecnie tylko jeden zespół znajduje się w rejestrze zabytków. Uznano, że adaptacja tych budynków do współczesnych funkcji ratowniczych, jest możliwa pod warunkiem procedowania projektów przebudów tak, jak to się czyni w wypadku zabytków rejestrowych. Analizy przykładów zachodnioeuropejskich wykazały jednak, że lepszym rozwiązaniem jest aktualizacja sieci jednostek ratowniczych w oparciu o nowe obiekty rozlokowane w optymalnych dla aktualnego stanu aglomeracji miejscach i spełniające wszystkie współczesne wymagania techniczne, przy jednoczesnym adaptowaniu zabytkowych straży pożarnych na funkcje społeczno-usługowe.

Historycznie sieć zabytkowych straży pożarnych stanowiła niezwykle ważny element struktury bezpieczeństwa Breslau. Ich powstawanie było ściśle związane z rozwojem urbanistycznym poszczególnych dzielnic, a ich lokalizacje znajdowały się w miejscach strategicznych. Obiekty te już w pierwszej dekadzie XX w. utworzyły koncentryczną sieć pokrywającą swym zasięgiem ówczesny obszar miasta. Zastosowane w kompleksach rozwiązania techniczne, technologiczne i formalne wpisywały się w aktualne potrzeby oraz dawały przestrzeń do dalszego rozwoju. Obecnie zachowanych jest zaledwie kilka remiz wrocławskiej straży pożarnej. Wartości tych kompleksów nie odstaje do podobnych europejskich. Stanowią one ważne dziedzictwo architektury i techniki i dlatego należy objąć je ochroną konserwatorską oraz eksploatować w poszanowaniu dla ich substancji historycznej zgodnie z pierwotnym przeznaczeniem lub, po profesjonalnie przeprowadzonej rewitalizacji,

jako obiekty użyteczności publicznej.

Słowa kluczowe: XIX/XX, jednostka straży pożarnej, architektura, Breslu, Wrocław